

*Клавдія Колесникова,
Регіональний музей єврейської історії «Ми родом зі штетлу»
(м. Корсунь-Шевченківський)*

Нові дослідження життя та творчості художника Абрама Козлова та скульптора Бенедикта Козлова, уродженців м. Корсуня Київської губернії

Стаття розповідає про результати багаторічного пошуку автором матеріалів про життя та творчість її земляків: художника Абрама Козлова та скульптора Бенедикта Козлова, уродженців міста Корсунь Київської губернії (тепер – м. Корсунь-Шевченківський Черкаської області). В ній використана інформація з маловідомого в Україні джерела – книги американського вченого та письменника Лоренса А. Кобена «Анін штетл». Вперше дається мистецтвознавчий аналіз шести картин художника Абрама Козлова.

Ключові слова: художник Абрам Козлов, скульптор Бенедикт Козлов, містечко Корсунь Київської губернії, красзнавство, єврейська історія, Паризька школа, біографія, мистецтвознавчий аналіз.

The article describes the results of perennial search by the author of materials on the life and creativity of her compatriots artist Abram Kozlov and sculptor Benedict Kozlov, natives of Korsun Kiev province (now - Korsun-Shevchenkovsky Cherkasy region). It used information from hardly known sources in Ukraine – book of American scientist and writer Lawrence A. Koben “Anna’s Shtetl”. First given art analysis of Abram Kozlov’s six paintings.

Keywords: artist Abram Kozlov, sculptor Benedict Kozlov, the town of Korsun Kiev province, local history, Jewish history, the Paris School, biography, art analysis.

Уже багато років я по крихтах збираю матеріал про наших земляків, уродженців м. Корсуня братів Козлових: художника Абрама Борисовича (Берковича) Козлова та скульптора Бенедикта Борисовича (Берковича) Козлова, які належали до Паризької школи.

Вперше я дізналася про наших земляків тринадцять років тому зі статті «Від Корсуня до Парижа» письменника, літературознавця та бібліографа Григорія Зленка в Корсунь-Шевченківській районній газеті «Надросся» [5]. Вона базувалася на матеріалах з біографічного словника «Художники Російського зарубіжжя», який вийшов восени 1999 року в Санкт-Петербурзі [9]. Набагато пізніше, в 2010 році, до моїх рук потрапила книга американського вченого та письменника Лоренса А. Кобена «Анін штетл», де також йшла мова про братів Козлових [2]. У 2012 році я знайшла в Інтернеті на сайті філокартистів [4] три поштові листівки з репродукціями трьох картин художника Абрама Козлова. І в результаті цих досліджень я вже можу дещо розповісти про життя та творчість наших земляків.

Корсунським старожилам добре відома родина Козлових. До останнього часу найвідомішим з них був Овсій Львович Козлов, який у 1930-х роках був головою Корсунської селищної ради. Різні покоління цієї сім'ї довгий час жили на розі вулиць Леніна і Бабушкіна, неподалік від дерев'яного мосту через річку Рось. У кінці XIX – на початку XX століття там жила Єнта Козлова з чоловіком Берком та п'ятьма дітьми. У 1913-1916 роках Єнта була вже літньою забезпеченою вдовою, її чоловік, колісний майстер, уже помер, а діти вирости

і роз'їхалися. Тільки одна з дочок Єнти залишилася в Корсуні: вона була заміжня за колісним майстром і жила по сусідству з матір'ю. Інша її дочка, Рейзл, була кравчиною, яка до свого від'їзду до Харкова, де вона стала найпопулярнішою серед аристократок кравчиною, – шила одяг для оточення корсунської княгині Ольги Валеріанівни Лопухіної-Демидової. Середній син Єнти зробив блискучу військову кар'єру в царській армії, що було великою рідкістю для єврея, і був одним з тих, ким пишався Корсунь.

Але ще більш відомими були її старший і молодший сини Абрам (у книзі «Анін штетл» він названий Алтер) та Бенедикт Козлови. Ось що вдалося про них дізнатися.

Про Бенедикта Козлова відомо зовсім мало. В статті про нього на Інтернет-сайті «Мистецтво та архітектура Російського зарубіжжя», йде мова про те, що він народився в 1888 році. Навчався у К. Дуніковського в Краківській Академії мистецтв і, ставши скульптором, ще до початку Першої світової війни влаштувався у Франції, жив у Парижі, де, напевно, і змінив своє ім'я на європейський лад, ставши Бенедертом. У 1910-х роках брав участь в Осінньому салоні, а пізніше, в 1928, 1930 і 1934 роках, – у салоні Незалежних. Помер 12 червня 1945 року в Парижі. Посмертна виставка відбулася в 1946 році в салоні Незалежних [8].

Несподіваний штрих до портрета Бенедикта Козлова ми знаходимо все в тій же книзі «Анін штетл». З неї ми дізнаємося, що до від'їзду в Париж він служив у царській армії, а потім іноді приїжджав у гості до своєї матері: «Коли його забрали в армію, Анна від імені Єнти писала йому листи, так як сама Єнта була неписьменною. Одного разу Єнта хотіла повідомити синові дуже багато новин, але, врешті-решт, Анна сказала їй, що вся поштова листівка вже списана. Єнта показала на проміжки між рядками. Анна заповнила ці прогалини тим, що диктувала Єнта. При читанні, мабуть, нічого неможливо було розібрати, що викликало роздратування сина. Коли він приїхав у місто в гості, то привіз із собою цю поштову листівку і почав сварити Анну за те, що вона написала між рядків. І з тих пір, як він висварив її за неможливість прочитати листа, вона вирішила, що він не настільки яскрава людина, як його успішні брати і сестра» [2, с. 32].

А ось про його брата Абрама Козлова вдалося відшукати набагато більше відомостей.

Якщо довгий час точна дата появи на світ художника Абрама Борисовича (Берковича) Козлова була невідома (його біографи обмежувалися невиразним датуванням: «біля 1880 року» [9]), то зовсім недавно з книги львівського мистецтвознавця Віти Сусак «Українські мистці Парижа. 1900-1939» я дізналася, що він народився 4 серпня 1877 року. В юності він вчився у Корсунській єшиві, де його вчителем був дідусь вже згадуваної Анни Спектор Аврум Штейнберг [2, с. 22].

На зламі XIX і XX століть Абрам Козлов – обдарований хлопець з Корсуня – навчався в Одеському художньому училищі, яке було справжньою коліскою талантів. По закінченні цього навчального закладу поїхав до Парижа, де продовжив навчання в Національній школі витончених мистецтв і вперше виставив свою роботу на Осінньому салоні 1910-го року – «Портрет моєї дружини» (№ 666).

Близько 1910 року Козлов повернувся на батьківщину, де взяв участь у виставках київського журналу «У світі мистецтв», в «Салоні» Володимира Іздебського (1909-1910), 19, 20 та 21-й виставках Московського товариства художників (1912-1915) тощо. Прізвище Козлова промайнуло в статті Г. Бурданова «Інтернаціональна виставка картин «Салон», яку надрукувала газета «Київська думка» від 26 лютого (ст. ст.) 1910 року. Саме в цей час Абрам Козлов, швидше за все, і написав ті три свої картини («Імпровізація», «Сутінки» і «Музика»), які дійшли до нас на листівках київського видавництва «Світанок». Але про це трохи

пізніше, а поки повернемося до біографії художника.

У 1912 році разом з художником К. Євсєєвим Козлов відкрив у Києві студію, ставши одним з її педагогів. Але згодом перебрався до Харкова, влаштував там персональну виставку своїх робіт, про яку 14 лютого 1916 року писала газета «Південний край». Пізніше, в березні 1919 року, його полотна і малюнки експонувалися на 1-ій виставці підвідділу мистецтв Харківської ради робітничих депутатів.

До речі, саме в Харкові Абрам Козлов познайомився з художником Мане-Кацом (уродженцем України, який належав до Паризької школи), в 1918 році вони обидва жили в Харкові, де Мане-Кац зробив олівцем портрет Абрама Козлова. Про це я дізналася від свого колеги по програмі КЕТЕР, завідувача відділом графіки Національного художнього музею України в Києві Данила Нікітіна. Він знайшов у фондах свого музею декілька малюнків Мане-Каца. Це портретні начерки. І на одному з них – два чоловіки в профіль і підпис: «Мане Кац. Инж. А.І. Берлянт і худ. А.Б. Козлов, Харків, 1918, Б. Козлов». Підпис, очевидно, зроблений Бенедиктом Козловим, а один із зображених (швидше за все, той, що праворуч) – Абрам Козлов (копію малюнку Данило Нікітін надіслав мені) [6]. Коли і як цей начерк потрапив до київського музею, поки не відомо. Але там є ще одна річ, пов'язана з Бенедиктом Козловим, – акварель художника Бобрицького, яку він подарував музею. Твір було інвентаризовано в 1927 році і на його звороті напис: «Дар Б. Козлова 1927». На сьогоднішній день малюнок Мане-Каца – це поки єдиний відомий нам портрет нашого земляка.

Але вже в кінці 1919 року Абрам Козлов знову оселився в Парижі, де працював його брат – скульптор Бенедикт Козлов. Почалося сповнене труднощами і негараздами життя емігранта. Все ж художник зумів у 1925 році провести ще одну персональну виставку в галереї «Девамбез» (виставляв картини, пастель та малюнки); а наприкінці 1920-х – початку 1930-х років виставлявся і в салонах – Незалежних (1931, 1932), Тюільрі (1932) і Весняному (1933).

Помер Абрам Козлов 26 серпня 1933 року в Парижі, проживши трохи більше п'ятдесяти років. Емігрантське середовище дізналося про це з американської газети «Нове російське слово» за 6 вересня 1933 року. Зрозуміло, в Україну, тим більше в Корсунь, ця звістка не дійшла. В 1934 році в рамках салону Незалежних відбулася його посмертна персональна виставка.

Щодо творчості художника, то тут ми маємо лише фрагментарні відомості і лише за ними можемо зробити деякі висновки. На Інтернет-сайті «Мистецтво та архітектура Російського зарубіжжя» було зазначено, що він «у пізній період писав картини з єврейського побуту на Україні, які мали поряд з художнім етнографічним інтересом» [8].

Та ось наприкінці 2012 року знайшла в Інтернеті на одній з сторінок сайту російських філокартистів листівку з репродукцією картини Козлова «Імпровізація». Це був новий проект, присвячений маловідомим і маловивченим художникам, чії роботи зустрічаються на листівках. Філокартисти просили вказати роки життя художників, листівки з репродукціями картин яких вони там виставили. Таким чином я вперше дізналася про картини художника і змогла їх побачити. Це були «Імпровізація», «Музика» та «Сутінки (мотив з «Днів нашого життя»)». В мистецтвознавчому аналізі цих картин мені допомогли цінні поради та рекомендації кандидата мистецтвознавства, завідувача відділом європейського мистецтва ХІХ-ХХ ст. Львівської національної галереї мистецтв Віти Сусак, а також завідувача музеєм історії Корсунь-Шевченківської битви Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника Тетяни Полякової.

Абрама Козлова можна віднести до художників Паризької школи. Паризька школа – дуже неоднозначне поняття і залежить від контексту. З «соціальної» точки зору воно охоплює художників-іноземців, які жили і працювали в столиці Франції в 1900-1930-х роках. Що стосується живописної манери, то типовим для Паризької школи вважається експресивний, пастозний живопис з деформацією форм, але збереженням фігуративності (а ля Хаїм Сутін, Мане-Кац). Далеко не всі художники-іноземці, які працювали в Парижі в 1920-1930-х роках, писали свої картини так. На жаль, ми не знаємо робіт А. Козлова цього періоду. Роботи на листівках – ранній, довоєнний період.

Опинившись у 1900-ті роки в Парижі і закінчивши там Національну школу витончених мистецтв, А. Козлов відкрив для себе стиль модерн («ар нуво» – по-французьки), і його роботи, репродуковані на листівках, створені, безумовно, під впливом цього стилю. Розмитість силуетів з легкими акцентами ліній, музикальність (у буквальному сенсі) жіночих образів, настроїв смутку й печалі – все це відповідає символізму на зламі XIX-XX століть. На це ж вказують і назви робіт: «Сутінки», «Музика» тощо. Аналогія цього стилю в поезії – Блок з його незнайомкою.

Спочатку розглянемо те, що об'єднує ці три твори, а потім звернемося до опису кожного з них окремо.

Швидше за все, всі три роботи були створені в один і той же час (близько 1911 року), але чи виділяв їх художник в окремий цикл і чи складають вони триптих, будучи схожими за стилем виконання, – важко судити. На це лише побічно вказує те, що Абрамов відтворив на своїх листівках десять робіт художника Абрама Маневича, але три – Козлова. Навряд чи в останнього не було більше гідних робіт. Тематикою – жінка, музика, смуток – вони, звичайно, близькі. Дуже подібна і їхня кольорова гама: на листівках ми бачимо, що це, в основному, фіолетово-бузковий колір з численними відтінками. Але потрібно зауважити, що це друк початку минулого століття – і фіолетовий може бути результатом переборщування червоного, а оригінальні роботи могли бути в сірій, сірувато-перламутровій або синюватій гамі. Це жанрові картини з лаконічною, без зайвих деталей інтер'єру, композицією і акцентом на головний жіночий персонаж.

А тепер звернемося до самих репродукцій картин на листівках. Розпочнемо з «Імпровізації» – саме на ній, на відміну від двох інших, у нижньому лівому куті є підпис художника (цікаво, що його ініціали «АБ» написані по-російськи, а прізвище «Kosloff» – по-французьки) і дата написання – 1911 рік. Важко, не бачачи оригіналу, судити про техніку, але, швидше за все, вона написана аквареллю або пастеллю – на це вказує те, що зображення начебто розмите, в своєрідному «серпанку», та й вся робота легка, прозора, в ній багато повітря, лінії плавні, розмиті, немає гострих кутів, обриси тільки вгадуються. На наш погляд, простий сюжет містить у собі неоднозначний символічний зміст: у сутінках жінка в довгій сукні, трохи нахилившись вправо, із захватом грає на роялі, що стоїть біля вікна. І, виходячи з назви картини, тут можна запропонувати двояке тлумачення: виконується якась музична імпровізація чи це художня імпровізація автора. Та й настрої картини начебто співзвучні з тією музикою, яку виконує героїня, і коли на неї довго дивитися, то починає здаватися, що ти навіть чуєш її – легку, сумну, дзюркотливу. Вражає і володіння художника кольором: тут представлені численні відтінки фіолетово-бузкового (а, може бути, як ми зазначали вище, – сірувато-перламутрового) кольору, і тільки у вікні, що знаходиться зліва, ми бачимо жовто-помаранчевий відблиск чи то від вуличного ліхтаря, чи то від місяця, який вибивається із загального колориту. Може бути, автор хотів цим сказати, що поруч з романтичним сумом завжди є світло надії, що десь вдалині все буде добре – хто знає, адже назва

«Імпровізація» передбачає і нашу глядацьку імпровізацію.

«Музично-жіночу» тему продовжує і картина «Музика». Але вона, скоріше за все, написана олією: фігури більш чіткі та об'ємні, вже не відчувається «розмитість» обрисів попередньої роботи, але лінії такі ж м'які, всі кути зглажені, картина наповнена повітрям. Сюжет так само простий: у центрі замкнутої композиції сидять дві жінки в довгих струмливих сукнях (мати і дочка? вчителька і учениця?), одна з яких грає на піаніно, а інша її із задоволенням слухає. Обидві фігури співзвучні: їх об'єднує один темпоритм і насолода ліричною музикою, яку начебто теж чуєш. Тут знову простежується майстерне володіння кольором: ми бачимо багато відтінків бузкового, темно-фіолетового і навіть коричнево-червоного, і, незважаючи на переважання темних кольорів, картина теж здається прозорою. Вся поза жінки на передньому плані, нахилена вправо, передає її глибоку задуму і насолоду музикою. Якщо в «Імпровізації» і «Музиці» ми бачимо головних героїнь «зі спини» і можемо тільки вгадувати вираз їхніх облич, то в картині «Сутінки» героїня дивиться прямо на нас.

Автор вказує, що ця робота – мотив з «Днів нашого життя». Це назва «культової» і дуже популярної в ті часи п'єси Леоніда Андрєєва. Сам Андрєєв був досить популярний у середовищі єврейської освіченої молоді завдяки тематиці своїх п'єс, а також завдяки своїй позиції щодо єврейського питання в Росії. Дуже багато листівок зі сценами з цієї вистави видавалося до революції. Так що, можливо, на картині «Сутінки» зображена саме героїня цієї п'єси Ольга.

Вона написана олією і простежується та ж плавність ліній. Тут вже немає музичної теми: в центрі композиції ми бачимо жінку з сумним виразом обличчя, яка сидить, спершись на спинку стільця, ліворуч від неї – стіл з плюшевою скатертиною, розкритим журналом або альбомом і вазою з квітами. Зліва на стіні дві картини, праворуч – дверний отвір, за яким видно темне вікно, облямоване світлими шторами. Колорит перегукується з попередніми роботами, але тут доданий ще й блакитний колір. Світле обличчя героїні і стілець, на якому вона сидить, добре відтіняються її чорним волоссям і темною сукнею. В картині не відчувається глибини зображення і перспективи, фігура жінки сприймається темною і необ'ємною, її очі – замислені й сумні. Знову настрої суматку й печалі, та й назва відповідна – «Сутінки».

Якщо ці три картини відносяться до більш раннього періоду творчості Абрама Козлова і, скоріше всього, були написані ним у Києві, то інші три його роботи, були створені вже в пізній період, у 1929 році, в Парижі [1]. Це картини «Weg zum Dorf» («Дорога до села»), «La route du village» («Дорога до села») та «Peniche sur un canal» («Баржа на каналі»).

Перші дві картини дуже схожі між собою за сюжетом, колоритом і навіть назвою – скоріше всього, це дві авторські копії однієї картини. Вони написані олією на полотні. Це реалістичні пейзажі – на них зображена ґрунтова дорога, що веде до села, яке видніється на обрії, праворуч від неї ми бачимо зелену траву та декілька дерев. Дія картини відбувається влітку або весною. Кольорова гама – від світло-коричневого до різних відтінків зеленого. Відрізняються вони розмірами: «Weg zum Dorf» має висоту 45 см та ширину 54 см, а «La route du village» – висоту 46,5 см та ширину 55 см. І, крім цього, перша картина дещо темніша, ніж друга, але цей ефект міг виникнути внаслідок фотографування оригіналів.

Третя картина «Peniche sur un canal» («Баржа на каналі») – зовсім інша. Вона написана олією на картоні. Виконана в чорних тонах та в різних відтінках сірого. На ній зображена невелика баржа, що стоїть на воді, вдалині – силуети дерев. Її розміри – висота 23,5 см та ширина 16 см.

Досить мало відомо про те, де знаходяться картини Абрама Козлова. На Інтернет-сайті «Мистецтво та архітектура Російського зарубіжжя» зазначено, що його твори представлені в ряді обласних музеїв Росії, але які роботи і де саме, поки що невідомо. Є його картини і в Україні – в зібранні харківського бізнесмена, мецената і колекціонера Олександра Фельдмана, який серед інших збирає роботи митців Паризької школи [11]. 19 липня 2013 року Міжнародний благодійний фонд «Фонд Олександра Фельдмана» і Feldman Family Museum презентували в харківській галереї «АВЕК» унікальну виставку «Ecole de Paris II», присвячену легендарній Паризькій школі. На ній представлені і деякі роботи Абрама Козлова, але які саме, мені поки що невідомо. [3, 13].

Ось такими є результати пошуку, що тривав більше десяти років та буде продовжений і в майбутньому. Завдяки цьому два майже забыті митці, наші земляки, повернуті з небуття, і про них можуть дізнатися й їхні земляки, й всі дослідники, зацікавлені єврейською історією та творчістю зарубіжних митців родом з України.

Література:

1. Artnet.com // Abraham Kozlov [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.artnet.com/artists/abraham-kozlov/past-auction-results> (дата звернення 31.07.2013 р.).
2. Coben L. A. Anna's Shtetl. – Tuscaloosa: The University of Alabama Press, 2007.
3. Ecole de Paris II [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://dozor.com.ua/billb/events/3699/> (дата звернення 31.07.2013 р.).
4. Всё для коллекционеров открыток [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.philocartist.su/art/artists.html> (дата звернення 2.12.2012 р.)
5. Зленко Г.Д. Від Корсуня до Парижа // Надросся. – 2000. – 27 вересня.
6. Инв. № Грс-9921.
7. Колесникова К.И. Приоткрытое окно в мир художника Абрама Козлова // Филокартия. – 2013. - №1 (31).
8. Лейкинд О.Л., Махров К.В., Северюхин Д.Я. Козлов Абрам Борисович (Беркович) // Искусство и архитектура русского зарубежья. 2011 [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.artz.ru/search/%20Абрам%20Козлов/1804784356.html> (дата звернення 31.07.2013 р.).
9. Лейкинд О.Л., Махров К.В., Северюхин Д.Я. Художники Русского зарубежья: Биографический словарь (1917-1939). – Санкт-Петербург: Нотабене, 1999.
10. Российское зарубежье во Франции. 1919-2000: биогр. словарь: в 3 т. / под. общ. ред. Л. Мнухина, М. Авриль, В. Лосской. – Наука: Дом-музей Марины Цветаевой, 2008-2010. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.dommuseum.ru/index.php?m=dist&pid=6515> (дата звернення 30.07.2013 р.).
11. Сиваченко Е. «Украинские парижане» возвращаются на родину. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://antikvar.ua/publications/jivopys/347-2012-11-07-08-00-41.html> (дата звернення 2.12.2012 р.).
12. Сусак В. Українські митці Парижа. 1930-1939. Київ: Родовід, А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2010.
13. Фельдман построит детский реабилитационный центр, продав коллекцию живописи. 22.07.2013. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://feldman.org.ua/center/789/> (дата звернення 31.07.2013 р.).
14. Черемушкин И. Дни нашей жизни (Всемирному дню театров посвящается). [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://liga-ivanovo.narod.ru/dni.htm> (дата звернення 31.07.2013 р.).

Ілюстрації:

*Малюнок Мане-Каца «Інж. А.І. Берлянт і
худ. А.Б. Козлов, Харків, 1918, Б. Козлов»*

*А.Б. Козлов.
Імпровізація. 1911 р.*

А.Б. Козлов. Музика. 1911 р.

*А.Б. Козлов. Сутінки (мотив з «Днів нашого життя»)
1911 р.*